

Neuropsychologische diagnostiek

De klinische praktijk

Marc Hendriks
Roy Kessels
Mariëlle Gorissen
Ben Schmand
Annelien Duits
(redactie)

Inhoud

Voorwoord	II
Inleiding	15
1 Wortels van de neuropsychologische diagnostiek	19
<i>Paul Eling</i>	
1.1 Diagnostiek: observeren, meten en toetsen	19
1.2 Het observeren van stoornissen: de klinische blik	20
1.3 Diagnostiek: theorie en hypothese	30
1.4 Tot besluit	34
2 Ethiek	37
<i>Karel Soudijn</i>	
2.1 Regels ter beoordeling van klachten	37
2.2 Klachtenprocedure	39
2.3 Soorten regels	40
2.4 Belang van het individu	42
2.5 Eenduidigheid	43
2.6 Methode van onderzoek	45
2.7 Rapportage	46
2.8 Teamwork	48
2.9 Heteroanamnese	50
2.10 Dossier	51

2.11	Tenzij...	54
2.12	Wilsonbekwame patiënten	55
2.13	Grensgevallen	56
2.14	Tot besluit	57
Deel 1: Vraagstelling		59
3	Anamnese en heteroanamnese	61
	<i>Mariëlle Gorissen, Marc Hendriks, Roy Kessels, Ben Schmand en Annelien Duits</i>	
3.1	Inleiding	61
3.2	De aanvraag voor neuropsychologisch onderzoek	61
3.3	Informereren van de patiënt	66
3.4	Informatie vooraf	66
3.5	De anamnese	67
3.6	Heteroanamnese	69
3.7	De inhoud van de (hetero)anamnese	73
3.8	Gedragsobservatie	76
3.9	Tot besluit	77
4	Vraagstelling en hypothesevorming	79
	<i>Mariëlle Gorissen, Marc Hendriks, Roy Kessels, Ben Schmand en Annelien Duits</i>	
4.1	Van aanvraag naar vraagstelling	79
4.2	Hypothesevorming	81
4.3	De diagnostische cyclus	83
4.4	Symptomen, syndromen en differentiaaldiagnose	85
4.5	Waarschijnlijkheid en causaliteit	86
4.6	Tot besluit	87
Deel 2: Afname		89
5	Testselectie en testafname	91
	<i>Roy Kessels, Marc Hendriks, Mariëlle Gorissen, Ben Schmand en Annelien Duits</i>	
5.1	Inleiding	91
5.2	De keuze van de tests	92
5.3	De opbouw van het onderzoek	97

5.4	De afname van de tests	103
5.5	Computerondersteunde diagnostiek	107
5.6	Tot besluit	113
6	Psychometrie in de klinische neuropsychologie	115
	<i>Inge de Koning en Frans Luteijn</i>	
6.1	Inleiding	115
6.2	Klassieke testtheorie en item-responstheorie	116
6.3	Psychometrische concepten en toepassingen	118
6.4	Betrouwbaarheid	120
6.5	Validiteit	123
6.6	Normering en testreferentie	124
6.7	Beoordeling van normen	127
6.8	Diagnostische nauwkeurigheid: receiver operating characteristics	128
6.9	Tot besluit	131
7	Observatie	133
	<i>Marc Hendriks, Roy Kessels, Mariëlle Gorissen, Ben Schmand en Annelien Duits</i>	
7.1	Inleiding	133
7.2	Wie observeert?	134
7.3	Indirecte versus directe observaties	135
7.4	Gedragsobservaties tijdens uitvoering van testonderzoek	139
7.5	Het rapporteren van observatiegegevens	153
7.6	Tot besluit	155
8	Mentale inspanning en onderpresteren	157
	<i>Mariëlle Gorissen en Ben Schmand</i>	
8.1	Inleiding	157
8.2	Een gebrekkige coöperatie	157
8.3	Onderpresteren, aggraveren, simuleren, malingeren	159
8.4	Validiteit van symptoomvaliditeitstests	163
8.5	Psychopathologische symptomen, pijn en mentale inspanning	165
8.6	Assumpties bij symptoomvaliditeitsmetingen	167
8.7	Rapporteren over onderpresteren	168
8.8	Tot besluit	170
9	Schatten van het premorbide functioneren	173
	<i>Annelien Duits en Roy Kessels</i>	
9.1	Inleiding	173
9.2	Methoden van schatting van het premorbide functioneren	174

9.3	Richtlijnen voor gebruik in de klinische praktijk	184
9.4	Tot besluit	185
10	Het meten van cognitieve veranderingen over tijd	187
	<i>Eline Bruggemans en Fons van de Vijver</i>	
10.1	Inleiding	187
10.2	Methodologische problemen bij herhaald testen	188
10.3	Statistische methoden voor het meten van cognitieve verandering	190
10.4	Vergelijking van de verschillende methoden: een voorbeeld	198
10.5	Welke methode is nu de beste?	200
10.6	Oplossingen voor in de praktijk	203
10.7	Tot besluit	204
	Deel 3: Interpretatie en rapportage	207
11	Interpretatie	209
	<i>Ben Schmand, Marc Hendriks, Roy Kessels, Mariëlle Gorissen en Annelien Duits</i>	
11.1	Inleiding	209
11.2	Validiteit van de onderzoeksresultaten: stoorfactoren	211
11.3	Het premorbide functioneren	213
11.4	Analyseren van testresultaten	214
11.5	Interpreteren van resultaten van gedragsneurologische tests	222
11.6	De invloed van de voorafkans op de interpretatie	225
11.7	Onderzoekshypothesen en differentiaaldiagnostische mogelijkheden	226
11.8	Het trekken van de diagnostische conclusies	229
11.9	Veelgemaakte interpretatiefouten	230
12	Schriftelijke en mondelinge rapportage	233
	<i>Roy Kessels, Marc Hendriks, Mariëlle Gorissen, Ben Schmand en Annelien Duits</i>	
12.1	Inleiding	233
12.2	Actoren in het rapportageproces	234
12.3	Lengte en vorm van de rapportage	235
12.4	Taalgebruik en stijl	236
12.5	Opbouw van het neuropsychologisch rapport	238
12.6	Advies en indicatiestelling	251
12.7	Weergavegesprek	252

Deel 4: Werkvelden	255
13 Neurologie	257
<i>Inge de Koning en Martine van Zandvoort</i>	
13.1 Inleiding	257
13.2 Procedure en werkwijze	258
13.3 Veelvoorkomende ziektebeelden	263
13.4 Tot besluit	272
14 Psychiatrie	275
<i>Mariëlle Gorissen en Lydia Krabbendam</i>	
14.1 Inleiding	275
14.2 Vraagstellingen	276
14.3 Hersenletselpatiënten in de psychiatrie	278
14.4 Toegevoegde waarde	280
14.5 Stoorfactoren	282
14.6 Ziektebeelden	285
14.7 Tot besluit	291
15 Somatische neuropsychologie	293
<i>Paul de Wit en Mayke Derix</i>	
15.1 Inleiding	293
15.2 Neuropsychologische diagnostiek bij somatische aandoeningen	294
15.3 Lichamelijke oorzaken van cognitieve stoornissen	300
15.4 Tot besluit	311
16 Revalidatie	313
<i>Luciano Fasotti en Marc Hendriks</i>	
16.1 Inleiding	313
16.2 Neuropsychologische revalidatie	314
16.3 Het vaststellen van cognitieve beperkingen	314
16.4 Psychosociaal functioneren, persoonlijkheid en copingstijl	321
16.5 Het opstellen van het behandelplan	323
16.6 Leervermogen	326
16.7 Het evalueren van behandelresultaten	328
16.8 Tot besluit	330
17 Ouderen	333
<i>Sven Stapert en Han Diesfeldt</i>	
17.1 Inleiding	333

17.2	Neuropsychologische diagnostiek bij ouderen	334
17.3	Beperkingen van het neuropsychologisch onderzoek	335
17.4	Aandachtspunten in het diagnostisch proces	336
17.5	De testbatterij	338
17.6	Interpretatie van neuropsychologische-testgegevens	339
17.7	De rol van (hetero)anamnestische informatie	340
17.8	Neuropsychologische differentiatie van dementie	341
17.9	Depressie en stemmingsstoornissen bij veroudering	343
17.10	Normale cognitieve veroudering en mild cognitive impairment	344
17.11	Tot besluit	346
18	Kinderen en jeugdigen	347
	<i>Hanna Swaab en Marc Hendriks</i>	
18.1	Inleiding	347
18.2	Hersenen in ontwikkeling	348
18.3	Leeftijd	349
18.4	Het diagnostisch proces	351
18.5	Tot besluit	363
19	Forensische neuropsychologie	365
	<i>Jos Egger en Ellen Wingbermühle</i>	
19.1	Inleiding	365
19.2	Geschiedenis en juridische context	366
19.3	Wetenschappelijk onderzoek	369
19.4	Het neuropsychologisch diagnostisch proces in een forensisch kader	371
19.5	De taxatie van risico	380
19.6	Tot besluit	382
20	Letselschade en arbeidsrechtelijke expertises	383
	<i>Geert Kraaijenbrink en Ed van Zomeren</i>	
20.1	Inleiding	383
20.2	Het werkveld: opdrachtgevers en vraagstellingen	384
20.3	De vertaling van testscore naar beperking	389
20.4	In de arena: belangentegenstellingen en kritiek	399
	Literatuur	405
	Register	437
	Over de auteurs	445

Voorwoord

Verrassend dat wij als emeriti hoogleraren neuropsychologie gevraagd zijn om een voorwoord voor de nieuwe editie van dit handboek te schrijven!

In 1980 publiceerden wij samen ons eerste artikel over de lateralisatie van de hersenen (Van der Vlugt & Bouma, 1980). Dit artikel verscheen in het boek *Neuropsychologie in Nederland*, waarin de neuropsychologie als een relatief nieuw vakgebied geïntroduceerd werd (Jennekens-Schinkel et al., 1980). Ontwikkelingen op het gebied van de neuropsychologie richtten zich in die tijd op klinisch en experimenteel onderzoek van functies en functiestoornissen bij kinderen en volwassenen. Het onderzoek naar klassieke functiestoornissen (zoals afasie, apraxie en agnosie) was vooral gericht op subtypering en lokalisatie. Ook de diagnostiek en behandeling van patiënten met stoornissen in de hersenen waren volop in ontwikkeling. Een vakgebied in ontwikkeling betekent echter ook dat het soms jaren duurt voordat nieuwe onderzoeksbevindingen hun toepassing vinden in de klinische praktijk. Zo werd in de neuropsychologische diagnostiek in Nederland tot 1980 nog vrij veel gebruikgemaakt van organiciteitstests, met als doel patiënten met hersenletsel te identificeren en te onderscheiden van patiënten zonder hersenletsel. In de jaren tachtig en daarna is men in de neuropsychologische diagnostiek voortdurend op zoek geweest naar kwalitatief goede tests om voor de verschillende cognitieve domeinen onderzoek te doen naar de aard en de ernst van de functiestoornissen van patiënten. Het aantal beschikbare Nederlandstalige tests was destijds uiterst beperkt, maar er is nu een breed scala van tests beschikbaar die in

de klinisch-neuropsychologische diagnostiek toegepast kunnen worden. Neuropsychologische tests spelen een cruciale rol in de neuropsychologische diagnostiek, maar de neuropsychologische diagnostiek is meer dan alleen het afnemen en interpreteren van neuropsychologische tests. Ook andere bronnen van informatie over de patiënt zijn onmisbaar om een neuropsychologisch testonderzoek op te zetten en testgegevens van een patiënt te interpreteren.

In dit boek laten de auteurs zien dat de doelstelling en de werkwijze in de neuropsychologische diagnostiek in de loop van de tijd sterk veranderd zijn. De neuropsychologische diagnostiek is er nu primair op gericht om antwoord te geven op onderzoekbare vraagstellingen. De neuropsychologische vraagstellingen variëren sterk, afhankelijk van de klinische populatie die men onderzoekt en van de setting. Op een (kinder)neurologische afdeling van een ziekenhuis worden andere vragen aan een neuropsycholoog gesteld dan in een (kinder)psychiatrische kliniek of een revalidatiekliniek. In welke setting men ook werkzaam is, problemen in het gedrag worden onderzocht en geïnterpreteerd vanuit een neuropsychologisch denkmodel. Tot de jaren negentig was er vooral sprake van een statische diagnostiek, terwijl men nu kan spreken van een dynamische diagnostiek waarbij rekening gehouden wordt met ontwikkeling, veranderingen in de tijd, herstel en revalidatie. Deze verandering in denkwijze is mede tot stand gekomen onder invloed van imagingtechnieken. Ook het idee dat omgevingsfactoren invloed hebben op de ontwikkeling en het functioneren van de hersenen heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen dat de diagnostiek meer verweven is met de behandeling, zodat er een interactie is ontstaan tussen diagnostiek en behandeling. De klinisch neuropsycholoog kan op basis van het diagnostisch onderzoek beoordelen of een patiënt in aanmerking komt voor behandeling, welke (neuro)psychologische behandelvormen mogelijk het effectiefst zijn, en evalueren of het behandelplan het gewenste effect heeft dan wel bijgestuurd moet worden. Bij de interpretatie van problemen in het gedrag van patiënten en de implicaties hiervan voor het functioneren in het alledaagse leven speelt de neuropsycholoog een cruciale rol. Het neuropsychologisch onderzoek vindt nu ook vrijwel altijd plaats in een multidisciplinair team, waarin – afhankelijk van de setting die verantwoordelijk is voor de zorg voor patiënten – samengewerkt wordt met artsen (zoals neurologen, psychiaters, geriateren, oncologen en revalidatieartsen), psychologen (zoals gz-psychologen, neurochirurgen, klinische psychologen, psychotherapeuten en schoolpsychologen), paramedici (zoals ergotherapeuten, logopedisten, fysiotherapeuten en remedial teachers) en juristen (zoals rechters en advocaten).

Het boek beschrijft het diagnostisch proces in de praktijk van alledag. De auteurs hebben gekozen voor een werkwijze die ook wel bekendstaat als

de *empirische of diagnostische cyclus*. Neuropsychologische diagnostiek wordt opgevat als een casestudie, waarin het *hypothesetoetsend proces* centraal staat. Het diagnostisch onderzoek verloopt in verschillende fasen. Elke fase kan tot bepaalde hypothesen leiden, die kritisch geëvalueerd worden, en zo nodig in de volgende fase bijgesteld en geherformuleerd worden. De neuropsycholoog is in feite een *scientist-practitioner* die evidence-based te werk gaat. Dat wil zeggen dat de neuropsycholoog over de nodige deskundigheid en ervaring beschikt om wetenschappelijke kennis en inzichten toe te passen bij individuele patiënten. Hoewel men in het verleden vooral aangewezen was op de internationale literatuur, is er nu ook in Nederland een aantal handboeken beschikbaar, die een belangrijke bron van informatie zijn voor het neuropsychologisch onderzoek bij individuele patiënten. Hierbij dienen in het bijzonder de handboeken *Klinische neuropsychologie* (Kessels et al., 2012), *Klinische kinderneuropsychologie* (Swaab et al., 2011), *Cognitieve neuropsychiatrie* (Eling et al., 2013) en *Neuropsychologische behandeling* (Ponds et al., 2010) genoemd te worden. Informatie over de theoretische achtergronden, het psychometrisch onderzoek en de toepassing van een groot aantal neuropsychologische tests kan men vinden in het *Handboek neuropsychologische diagnostiek* (Bouma et al., 2012).

Dit boek is geschreven door auteurs die elk deskundig zijn op het terrein van de klinische neuropsychologie en tevens ervaring hebben met de alledaagse klinische praktijk. Het boek behandelt systematisch op heldere, maar ook kritische wijze de verschillende fasen van het neuropsychologisch onderzoek, vanaf de aanmelding van het onderzoek tot en met de rapportage. De problemen die men hier tegenkomt worden geïllustreerd aan de hand van voorbeelden uit de klinische praktijk. Ook wordt ruime aandacht besteed aan de problemen die specifiek zijn voor de verschillende klinische populaties.

Het boek bestaat uit een inleidend deel waarin de geschiedenis van de neuropsychologische diagnostiek in Nederland en de ethiek worden beschreven. In het hoofdstuk over ethiek worden de regels rond de bescherming van de rechten van de (soms wilsonbekwame) patiënten toegelicht aan de hand van de beroepscode van het Nederlands Instituut van Psychologen. Daarna volgen vier delen.

In Deel 1 wordt ingegaan op de vraagstelling en het diagnostisch proces. Onderwerpen zijn anamnese en heteroanamnese, dossieronderzoek, vraagstelling en hypothesevorming. Deze informatie is van belang om in de volgende fase na te gaan welke tests en vragenlijsten geselecteerd moeten worden om de hypothesen die men gevormd heeft verder te toetsen. In Deel 2 wordt ingegaan op de testselectie, testafname en observatie. Er

wordt in dit deel specifiek aandacht besteed aan mentale inspanning en onderpresteren, een fenomeen dat veel meer voorkomt dan alleen bij patiënten met letselschade die financiële baat kunnen hebben bij een slechte prestatie. Ook worden in dit deel de psychometrische aspecten van tests behandeld, zoals validiteit, betrouwbaarheid en normen van een test. Er wordt tevens aandacht besteed aan de methoden om veranderingen in de tijd te meten. Dit laatste punt sluit aan bij vraagstellingen die in de klinische praktijk vaak gesteld worden om het verloop van een ziekteproces in kaart te brengen of om het effect van een behandeling te onderzoeken. In Deel 3 wordt ingegaan op de interpretatie van de onderzoeksgegevens en de schriftelijke en mondelinge rapportage. In Deel 4 worden de belangrijkste werkvelden besproken. Mogelijkheden en beperkingen van de neuropsychologische diagnostiek bij neurologische, psychiatrische en somatische problematiek zijn onderwerp van drie hoofdstukken. Hierna volgen hoofdstukken over de neuropsychologische diagnostiek die betrekking hebben op de revalidatie, de forensische neuropsychologie en de problematiek die men aantreft bij letselschade en arbeidsrechtelijke expertises. Voorts wordt in twee hoofdstukken de neuropsychologische diagnostiek van kinderen en jongeren, en van ouderen besproken.

Het boek geeft een goed beeld van het uitermate complexe proces van neuropsychologische diagnostiek, dat veel meer behelst dan het afnemen en interpreteren van tests. Het gaat om het integreren van diverse kennisbronnen, zoals testtheorie, functionele neuroanatomie, (kinder)neurologie, (kinder)psychiatrie, psychopathologie, revalidatie, klinische (ontwikkelings)psychologie en psychotherapie. In de neuropsychologische diagnostiek gaat het om hypothesetoetsend onderzoek dat gebaseerd is op een integrale interpretatie van alle onderzoeksgegevens die nodig zijn om de vraagstellingen te kunnen beantwoorden. De auteurs laten in dit boek duidelijk zien dat de neuropsychologische diagnostiek een professioneel vakgebied is, waarin de wetenschappelijke onderbouwing van het diagnostisch onderzoek centraal staat. De praktijkvoorbeelden zijn illustratief en verhelderen de tekst op tal van plaatsen. Het boek is uitermate waardevol voor iedereen die in de klinische neuropsychologie werkzaam is. Het boek is bovendien bij uitstek geschikt voor gz-psychologen, neurologen, psychiaters, gerieters, huisartsen, orthopedagogen en (neuro)psychologen in opleiding. Ook voor de zorgverzekeraars is dit boek van belang, aangezien men hierdoor meer inzicht krijgt in de meerwaarde van het neuropsychologisch onderzoek voor de kwaliteit van zorg van patiënten met hersenaandoeningen.

Anke Bouma en Harry van der Vlugt

Inleiding

In de klinische neuropsychologie wordt de relatie tussen gedragsstoornissen en het disfunctioneren van de hersenen bestudeerd. Hiermee worden stoornissen in het cognitief, emotioneel en gedragsmatig functioneren bedoeld. Deze kunnen het gevolg zijn van aangeboren en verworven neurologische aandoeningen en zich presenteren op alle leeftijden. Ongeveer één op de vier mensen krijgt in zijn leven te maken met een hersenaandoening. Door de vergrijzing en de verbetering van de medische zorg neemt dit aantal toe. Tevens leggen patiënten en hun naasten steeds meer nadruk op het verbeteren van de kwaliteit van leven, wat leidt tot een alsmaar grotere behoefte aan het implementeren van neurowetenschappelijke inzichten in de patiëntenzorg (Egger, Wingerühle & Swaab, 2009). Traditioneel ligt binnen de klinische neuropsychologie het accent op gespecialiseerde neuropsychologische diagnostiek. Hierin staat de hypothesetoetsende onderzoeksbenadering centraal. Voor de Wet BIG geregistreerde gz-psychologen en klinisch neuropsychologen (specialist) worden geacht in staat te zijn de klinische taken als een *scientist-practitioner* te verrichten. Een *scientist-practitioner* moet op de eerste plaats kunnen reflecteren op zijn klinisch handelen (*reflective practitioner*). Voor het verrichten van neuropsychologische diagnostiek betekent dit dat zijn werkwijze zich moet kenmerken door klinische vragen te koppelen aan de stand van de wetenschap: *evidence-based practitioner*. Hierbij is het uitgangspunt dat klinische en wetenschappelijke kennisbronnen dezelfde waarde hebben en op een gelijkwaardig niveau bij de patiëntenzorg worden ingezet (Chelune, 2010). Al

is evidence-based neuropsychologische diagnostiek nog geen gemeengoed in het klinisch handelen van de neuropsycholoog, toch pleiten wij ervoor dit tot doelstelling van het professioneel handelen te maken. Dat de klinische neuropsychologie een positie inneemt op het grensvlak tussen fundamenteel neurocognitieve en klinische wetenschappen kan hiertoe een aanzet vormen. Dit betekent dat een neuropsycholoog voldoende kennis moet hebben van hersen-gedragrelaties, en van vakgebieden die verwant zijn aan de klinische neuropsychologie. In het Nederlands taalgebied is sinds 1997 *Klinische neuropsychologie* – eerst onder redactie van Betto Deelman en anderen, en inmiddels van Roy Kessels, Paul Eling, Rudolf Ponds, Joke Spikman en Martine van Zandvoort – het handboek waarin cognitief-neurowetenschappelijke modellen beschreven worden binnen de klinische neuropsychologie (Kessels, Eling, Ponds, Spikman & Van Zandvoort, 2012). Verder worden hierin belangrijke ziektebeelden beschreven die op volwassen leeftijd neuropsychologische stoornissen kunnen veroorzaken. Swaab en collega's (2010) beschrijven neuropsychologische stoornissen juist bij kinderen en jeugdigen. Behalve cognitief-neurowetenschappelijke kennis dient een klinisch neuropsycholoog voldoende kennis te hebben van de psychopathologie. Vooral neuropsychologen die werkzaam zijn in de psychiatrie zullen goed op de hoogte moeten zijn van de symptomen en het beloop van stoornissen als depressie of schizofrenie, al was het maar om te kunnen beoordelen in welke mate deze van invloed zijn op testprestaties (Eling, Krabbendam & Aleman, 2013). Maar ook vele neurologische aandoeningen gaan gepaard met psychopathologische stoornissen. Het is voor de diagnostiek en behandeling van een patiënt van groot belang dat een neuropsycholoog deze symptomen en stoornissen onderkent en er rekening mee houdt.

Gezien de gelijkwaardigheid van wetenschappelijke en klinische kennisbronnen moet een neuropsycholoog tevens in staat zijn deze kennis te integreren en toe te passen in het diagnostisch proces bij een individuele patiënt. Het neuropsychologisch diagnostisch proces staat in dit boek centraal: de nadruk ligt op *hoe* het onderzoek wordt uitgevoerd. Aan de keuze van de neuropsychologische tests die in dit proces toegepast kunnen worden (*wat*), wordt nauwelijks aandacht besteed. Hiervoor verwijzen we naar overzichten zoals het *Handboek neuropsychologische diagnostiek* van Bouma, Mulder, Lindeboom en Schmand (2012) in Nederland, en internationaal naar *Neuropsychological Assessment* van Lezak, Howieson, Bigler en Tranel (2012).

Het toenemende belang van de klinische neuropsychologie in de gezondheidszorg en het erkennen van de klinisch neuropsycholoog als specialist in de Wet BIG in 2008, heeft er ook toe geleid dat het onderwijs op het terrein

van de klinische neuropsychologie een structurele, steeds omvangrijkere plaats inneemt binnen en buiten de universiteiten. *Neuropsychologische diagnostiek: De klinische praktijk* richt zich in eerste instantie op studenten van de universitaire opleiding psychologie en de postmasteropleiding tot gezondheidszorgpsycholoog. Ook binnen de post-gz-opleiding tot klinisch psycholoog en klinisch neuropsycholoog, waar het onderwijs over de psychodiagnostiek zich richt op complexe problematiek waarbij cognitieve, psychopathologische en contextuele aspecten geïntegreerd moeten worden, kan dit boek als naslagwerk gebruikt worden.

Het boek is een geheel herziene versie van de uitgave uit 2006. De redactie is uitgebreid met Annelien Duits. We zijn de auteurs van de verschillende hoofdstukken zeer erkentelijk dat zij bereid zijn geweest om aan deze herziening mee te werken. Zij zijn allemaal als een scientist-practitioner specialist op hun inhoudelijk terrein of werkveld.

Nieuw ten opzichte van de eerste versie uit 2006 is dat dit boek bestaat uit vier delen. Deze worden voorafgegaan door twee inleidende hoofdstukken: een van Paul Eling over de geschiedenis van de neuropsychologische diagnostiek in Nederland, en het herziene hoofdstuk over ethiek van Karel Soudijn. De overige achttien hoofdstukken zijn nog meer dan bij de eerste versie in de structuur van het neuropsychologisch diagnostisch proces gestructureerd. Het eerste deel betreft de *Vraagstelling*; hierin zijn hoofdstukken opgenomen over de (hetero)anamnese en het formuleren van de vraagstelling. Deel 2 behandelt een aantal aspecten van de *Afname* van het neuropsychologisch onderzoek, namelijk testselectie, psychometrie, observatie, mentale inspanning, premorbide niveau en het meten van verandering. In deel 3 wordt de *Interpretatie en rapportage* besproken. Ten slotte wordt in deel 4 stilgestaan bij de verschillende *Werkvelden* of patiëntenpopulaties waar neuropsychologische diagnostiek ingezet wordt, en wordt toegelicht hoe dit een rol speelt bij het klinisch-neuropsychologisch diagnostisch proces. Alle hoofdstukken worden veel uitvoeriger dan in de eerste versie geïllustreerd met casuïstiek uit de praktijk van de auteurs.

De redactie dankt al diegenen die met enthousiasme aan de totstandkoming van deze volledig herziene versie hebben meegewerkt. Haar hoop is dat ook deze versie een bijdrage levert aan het vakgebied van de klinische neuropsychologie.

September 2014
 Marc Hendriks
 Roy Kessels
 Mariëlle Gorissen
 Ben Schmand
 Annelien Duits